

L'IMPACTE SOCIAL I MORAL DE LA CRISI

*Dolors Comas
d'Argemir*

Ara fa deu anys que va esclatar la crisi financera del 2008. El seu impacte s'ha traduït en un increment de les desigualtats, el patiment de la gent, una crisi de la representativitat política i un perill creixent d'exclusió social. Podem trobar solucions o, si més no, sortides a aquesta situació?

La gran depressió. Aquests deu anys de crisi han comportat l'increment de les desigualtats socials, el sofriment humà, una crisi de la representativitat política i un increment dels posicionaments favorables a l'exclusió social. S'ha produït un important retrocés en drets socials que pateixen amplis sectors de la població: l'atur i la precarietat, els treballadors pobres, els desnonaments, els problemes dels pensionistes, les retallades... Però també s'han multiplicat els moviments de resistència que lluiten contra aquest escenari regressiu: les mares blanques, les verdes, les taronges, les dels pensionistes; la PAH; el sindicat de llogaters; la revolució feminista; i tantes i tantes organitzacions que no es resignen. Podem trobar solucions? Com a mínim: podem trobar sortides a aquesta situació?

Vull centrar-me en un parell d'exemples per mostrar els efectes de la crisi en el camp social, però també en l'economia moral:¹ és a dir, no sols els efectes de la crisi des del punt de vista material, sinó també en els valors que sustenten la moralitat social, el que considerem just o no, digne de ser defensat o no.

El primer exemple és el de Rosa Pitarque. Coneixem la Rosa per les notícies del mitjà: el 14 de novembre del 2016, aquesta dona, que vivia en un carrer cèntric de Reus, va morir en incendiar-se el seu matalàs degut a una espelma que feia servir per il·luminar-se. Malgrat la informació, no coneixem la persona. Paradoxalment, la Rosa cobra vida amb el seu darrer silenci, amb la seva mort. Ens trobem davant del que s'anomena una antibiografia (no és una persona famosa; no sabem què ha fet a la vida, encara que ho puguem deduir...). A les notícies surt el seu nom i sabem que es deia Rosa. I el cognom...? Em va costar trobar-lo: Pitarque. I val la pena revelar-lo per contribuir a la memòria de la seva dignitat.

És un fet que ens va commocionar i que ens porta a la pregunta: per què? Per això mateix, ràpidament es busquen culpables. Un dels

actors assenyalats és la família, que l'Ajuntament qualifica de "desestructurada" en una crítica que també es troba en les notícies: "*Lo que le pasó fue culpa de su familia. La abandonaron*" (*La Vanguardia*, 19/11/2016). Es dona per descomptat que la família té la responsabilitat de cuidar la gent gran, però és significatiu que aquesta cura s'atribueixi a les dones; en els diferents reportatges apareguts, solament apareixen noms de dones: el de la mateixa Rosa, el de la seva néta Tània, el de la besnéta Silvia i el d'Àngels, la tutora de la petita. No apareix, en canvi, el nom del seu fill, com no hi tingués res a veure.

Hi ha també tot un seguit d'acusacions articulades a partir d'oposicions: l'Ajuntament i Gas Natural s'acusen mútuament de negligència per no haver-se avisat respectivament, els uns de la situació de vulnerabilitat de la dona, els altres del fet que tallaven la llum. Hi ha també un debat al voltant de la impugnació per part de l'Estat d'alguns articles de la llei contra la pobresa energètica (Llei 24/2015 del Parlament de Catalunya) i hi ha també les polèmiques entre partits polítics i moviments socials. Veiem doncs, les falles de les administracions i la disputa per les competències; constatem també que els rebuts de l'electricitat no paren d'augmentar i que les companyies elèctriques fan uns guanys enormes. Se'ns fa evident que el que va passar a Reus i va provocar la mort de Rosa Pitarque va més enllà d'ella mateixa i ens parla d'empreses, d'institucions i arriba a dimensions globals.

Tanmateix, els relats sobre la mort per inhalació de fum de Rosa Pitarque no ens expliquen el *per què* de la seva mort, només el *com*. I per buscar el perquè cal relacionar les polítiques d'austeritat, la pobresa, el gènere i les velleses.

Quan pobresa i vellesa coincideixen es genera vulnerabilitat social, fet que es veu exacerbat pel clima d'austeritat i per l'afebliment de les polítiques socials. Una altra dimensió que es vincula amb les dues anteriors és la dimensió de gènere, ja que les

velleses, com la pobresa, tenen sobretot cara de dona. Les etapes anteriors del cycle vital condicionen la forma en què s'arriba a la vellesa i les dones grans d'avui hi arriben en una posició desfavorable degut al rol de treballadores domèstiques no reconegudes que han tingut al llarg de la seva vida; fet que alhora les fa més dependents de la parella o la família. Però la dimensió de gènere es relaciona també amb el fet que la cura recau en les famílies i s'atribueix a les dones. Amb unes deficientes polítiques socials i fortes retallades en les de la dependència, moltes dones acaben dedicant bona part del seu temps a cuidar dels seus familiars i forçades a retirar-se del mercat de treball en un cycle pervers que les perjudica en la vellesa. La pobresa femenina no es distribueix doncs de manera homogènia, sinó que afecta més incisivament les dones més vulnerables, víctimes d'una suma d'iniquitats.

M'he detingut en el cas de Rosa Pitarque perquè aquest no fou un esdeveniment aïllat; no va ser una casualitat, sinó un esdeveniment social que en la seva cruesa expressa la incidència de les desigualtats acumulades.

En aquest punt, cal destacar que la gran depressió ha comportat retallades substancials en la sanitat, l'educació, els serveis socials i la dependència, però ha propiciat també una reestructuració (negativa) de l'Estat del Benestar: hi ha hagut un desplaçament progressiu dels costos dels serveis a la ciutadania per la via del copagament, i hi ha hagut una expansió de la gestió privada dels serveis sanitaris i també una expansió de l'oferta mercantil (enfront de la pública) dels serveis sanitaris i de la dependència. Tot plegat contribueix a un increment de les desigualtats socials, de la injustícia social.

La reacció social a les reformes i els seus impactes ha estat desigual. La resposta a la crisi ha suposat un reforçament no desitjat de la solidaritat familiar, sobretot de la població pensionista amb els seus fills mitjançant ajuts econòmics i cures d'infants i persones en situació de dependèn-

cia. Ha suposat també una refeminització dels treballs de cura en les famílies. El recurs a l'emigració dels joves més qualificats ha estat un altre dels efectes de la crisi que encara persisteix. La societat civil, per la seva banda, ha generat noves formes de solidaritat informal i l'expansió de formes organitzades d'economia col·laborativa, monetària i no monetària, encara poc conegudes en el seu impacte. A més, els professionals del sector públic han reaccionat mitjançant mobilitzacions o "marees" en defensa de la sanitat pública, del sistema educatiu o dels serveis socials i de la dependència. Les dones s'han rebel·lat i s'ha incrementat substancialment el rebuig contra la violència de gènere. Els pensionistes han organitzat fortes mobilitzacions. Les persones afectades per desnonaments o lloguers abusius també s'han organitzat. Tot plegat, si bé no ha frenat els ajustaments, sí que ha posat almenys de manifest les conseqüències negatives de les polítiques d'austeritat sobre la població.

L'altre exemple que volia tractar fa referència a l'anomenada "crisi dels refugiats", que s'ha caracteritzat per dos fets principals.

Un és quantitatiu: té a veure amb els 1,3 milions de persones que l'any 2015 van creuar les fronteres de la Unió Europea, la majoria des de Síria (ara n'arriben molts menys degut al paper de Turquia en la contenció dels desplaçats). Aquesta xifra pot impressionar però es relativitza quan la comparem amb els 500 milions d'habitants de la UE i amb les xifres de refugiats en els països de l'Orient Mitjà (només al Líban, que té 4 milions d'habitants, hi havia llavors 1,5 milions de refugiats).

L'altre fet és qualitatiu. Fa poc temps, prevalia la qualificació d'immigrants i es veien com a estrangers il·legals. Així succeí, per exemple, amb el naufragi de Lampedusa a l'abril de 2015, on van morir més de 700 persones que foren etiquetades d'immigrants. Pocs mesos després d'aquest fet, a l'estiu, coincidint amb la mort d'Aylin i les caminades dels refugiats (que tant recorden l'exili republicà) es produeix un canvi: es parla de refugiats i es considera que fugen de la guerra i estan buscant asil.

Aquestes dues tendències expressen com aquestes qüestions es reconfiguren constantment i com estan associades als canvis en la representació de les persones involucrades i

Dona protestant a la ciutat de Lió, França. Fotografia: EV

Aplicar un terme o altre (refugiat o immigrant) no és neutre. Es considera que un refugiat fa un desplaçament forçós i no pot tornar al seu país, mentre que l'immigrant sembla haver escollit desplaçar-se de forma voluntària. Però ¿quina és la línia divisòria entre desplaçament forçat i voluntari? ¿Com fer la diferència quan hi ha tanta multiplicitat d'experiències?

a la percepció de la legitimitat de les seves demandes i necessitats. El que es modifica és l'economia moral, la producció de sentiments i normes morals en relació als refugiats i als immigrants.

Aplicar un terme o un altre (refugiat o immigrant) no és neutre. Es considera que el refugiat fa un desplaçament forçós i no pot tornar al seu país, mentre que l'immigrant sembla haver escollit desplaçar-se de forma voluntària i tindria la possibilitat de retorn. En un cas, els estats (segons els compromisos de la Convenció de Ginebra que, per cert, no s'estan complint) estarien obligats a acollir-los, però en el segon no: depèn del mercat de treball. La percepció de legitimitats és diferent.

Quina és la línia divisòria entre desplaçament forçat i voluntari? ¿Com fer la diferència quan hi ha múltiples experiències i pràctiques de les persones que es desplacen? Els qui fugen de la fam, els qui arriben a un país i emigren cap a un altre, les criatures que viatgen soles, les dones que fugen de jerarquies patriarcals; els qui fugen de la degradació del seu medi on no poden sobreviure i que comencem a anomenar refugiats ambientals... Es difícil marcar diferències entre l'emigració voluntària i la forçada.

No vull minimitzar amb això la importància de reconèixer la situació extrema dels refugiats. El que vull assenyalar és l'arbitrarietat en com es marca la diferència. Finalment ho defineix una resolució administrativa: els refugiats als qui es denega la demanda d'asil passen a la condició d'immigrants econòmics. I es denegen moltes demandes d'asil...

I és que aquestes resolucions administratives no depenen tant de la situació extrema de la persona, sinó de l'economia política del moment. S'ha pogut comprovar que a França, per exemple, durant les "Tres Dècades Glorioses" posteriors a la Segona Guerra Mundial en què es produí una forta expansió econòmica vinculada a la reconstrucció del país, els refugiats eren benvinguts i era fàcil aconseguir l'asil, tal com analitza Didier Fassin. En els anys 1950s, una quarta part dels estrangers a França eren refugiats (420.000 d'un total de 1,5 milions), xifra que es podria ampliar, ja que molts refugiats no sol·licitaven l'asil perquè es podien regularitzar a partir del treball (com succeí amb molts espanyols exiliats i portuguesos). Posteriorment, amb la crisi econòmica del anys 1970s (crisi del petroli, reconversions, deslocalitzacions) es tanquen les portes a la immigració i s'incrementen les denegacions de les peticions d'asil. Conclusió dita amb tota la cruesa: una vegada que els refugiats perden el valor econòmic, perden també el valor moral. Passen a ser objecte de sospita, fins i tot de terrorisme; cal que aportin proves contundents per demostrar la seva condició, i fàcilment se'ls considera immigrants indocumentats que no són mereixedors de protecció.

Una paradoxa moral, una aparent contradicció: mentre que la UE defensa els valors universals dels drets humans, hi ha una limitació cada vegada més forta en aplicar el dret d'asil a les persones refugiades. Per una banda hi ha el discurs (i la pràctica) de les autoritats que cal controlar les fronteres i, al mateix

temps, hi ha la retòrica que cal protegir els refugiats. Discrepància entre paraules i actes, entre el llenguatge oficial dels drets i les pràctiques reals d'exclusió. Cada vegada és més difícil ignorar que les persones procedents de Síria, Iraq, Somàlia, Eritrea o Sudan són víctimes de la persecució i de la violència polítiques i, al mateix temps, cada vegada es denegen més demandes d'asil i es fa planar la sospita sobre les veritables motivacions dels qui arriben als nostres països.

Quines respostes des de la societat civil? Tenim sortosament les respostes solidàries i ens en podem enorgullir. Però aquelles contradiccions polítiques que he assenyalat tenen també els seus efectes en la població. Estem assistint a l'expansió dels populismes de l'extrema dreta: manifestacions i protestes xenòfobes a Alemanya, tancament de fronteres a Hongria i a Itàlia, increment dels partits xenòfobs a Suècia, França, Suïssa, Dinamarca, la Gran Bretanya, Polònia, Alemanya.... Ofereixen seguretat, ordre i protecció, davant la situació d'inseguretat, de precarietat, d'incerteses que pateix bona part de la població. Per a perdre la feina, a perdre les pensions; per a perdre l'habitatge, per respecte al futur dels fills i filles, per a l'estranger que apareix com a enemic.... S'estan afeblint els valors relacionats amb la igualtat i la justícia, i s'enforteixen en canvi els elements identitaris, la seguretat que sembla oferir la "pàtria petita" ("primer els de casa"). El conflicte se situa en la dicotomia nosaltres/ells (els de fora), invisibilitzant el conflicte social derivat de les desigualtats, la injustícia i la pobresa. Enric Juliana considerava en un article recent que els valors de l'extrema dreta actuaven com una "atracció fatal", fruit de les forces tectòniques que estan remouent la nostra societat i que els populismes de dreta o d'extrema dreta han sabut capitalitzar (*La Vanguardia*, 09/09/2018). I ara sembla que aquesta atracció fatal arriba també a alguns partits o personatges que provenen de la tradició de l'esquer-

ra. I ho tinc clar: si fem nostres els valors i el marc conceptual excloent, hem perdut la batalla.

La crisi ha colpejat amb força a la població des del punt de vista material (ja ho hem assenyalat abans; precarietat, pobresa, emigració, retallades...) però també està colpejant l'economia moral, els valors culturals i socials, exacerbant l'individualisme i fomentant l'exclusió social. I entenc que en ambdós aspectes hem d'incidir en la recerca d'alternatives: la defensa dels drets socials, i la defensa dels valors morals que els sustenten. Com a resum: més societat i més política, i una nova economia moral.

Només uns apunts telegràfics respecte a alternatives possibles.

Donem valor al vincle social. Si no hi ha vincle social, no hi ha societat. Soc antropòloga, i no puc oblidar les ensenyances de Marcel Mauss o de Karl Polanyi. Ells mostren de forma fonamentada que les societats no descansen sobre l'existència del mercat, la compra i la venda, sinó sobre el que Marcel Mauss denominava la "triple obligació de donar, rebre i retornar". Aquest és un bon punt de partida per superar el model de l'hegemonia de l'economia monetària i adoptar la lògica de l'antiutilitarisme. És la base de l'economia social, dels drets entesos com a defensa del bé comú, de la solidaritat entesa com a reciprocitat.

Defenso la necessitat de construir una societat cuidadora. Sóc feminista i no puc deixar d'esmentar Nancy Frazer i Silvia Federici. Tenir cura és la nova revolució. És una aportació important de la perspectiva feminista. Suposa reconèixer que les persones som fragmentades, que ens necessitem els uns als altres, que som interdependents i també ecodependents. Tenir cura implica pensar en les necessitats dels altres i exercir la solidaritat quotidiana en tots els àmbits. Cuidar les criatures, el planeta, la gent gran. Cuidar la dinàmica dels debats, dels acords, per arribar a consensos. Cuidar els valors. Cuidar les persones malaltes, les nostres ciutats, els nostres barris. Sense

negar l'existència del conflicte social, per poder negociar, arribar a consensos, reconèixer la pluralitat de les nostres societats.

Les ciutats i el municipalisme com a espais de transformació social. Avui les ciutats són espais de resistència als embats del neoliberalisme. Pensem en el cas de Londres, en la resistència de París, en les experiències de Barcelona. Les ciutats, els barris són el lloc de convivència, on es pot crear comunitat, relacions en xarxa, i on aquesta convivència permet viure i convida amb la diversitat. Permet convertir la por en esperança, tal com repeteix Ada Colau.

Sóc d'esquerres i no puc deixar de pensar en la internacionalització com a sortida de la crisi en comptes del replegament en la pàtria petita. Respectant la diversitat i les identitats, però construint llaços que ens permetin superar les contradiccions actuals de les societats en què vivim. Perquè allò local, el que passa a les nostres ciutats, als nostres barris, a les nostres llars, té molta relació amb les dimensions globals.

Cal defensar els drets socials, per descomptat. Però no ho podem fer de la mateixa manera que temps enrere. Els Estats del Benestar es van construir amb el potencial acumulat de l'imperialisme i les injustícies ambientals. Això ja no és possible, per raons de sostenibilitat i també de justícia social respecte a la desigualtat entre països. Necessitem inventar un món completament diferent, on visquem millor amb menys, amb prosperitat sense creixement. Tot reconeixent la complexitat de la condició humana, i que tots els objectius es puguin conjugar amb la recerca del plaer, dels afectes, del deure i de l'alliberament.

I tot això no es pot fer si no és de baix a dalt. Ningú té avui "la" recepta. Ha de venir de l'activisme crític, del compromís militant, de l'apoderament de la ciutadania. Per això reclamo més política, de la bona, clar, i entenent-la en sentit ampli, des de l'acció quotidiana, des del que fan els moviments socials, des del que es pot fer des de les institucions. ■

REFERÈNCIES

FASSIN, Didier (2015) "La economía moral del asilo. Reflexiones críticas sobre la 'crisis de los refugiados' de 2015 en Europa", *Revista de Dialectología y Tradiciones Populares*, LXX(2): 277-290.

PÉREZ OROZCO, Amaya (2014). *Subversión feminista de la economía. Aportes para un debate sobre el conflicto capital-vida*. Madrid: Traficantes de Sueños.

RAMOS, Mónica (2017) *Envejecer siendo mujer. Dificultades, oportunidades y retos*. Barcelona: Edicions Bellaterra.

RODRÍGUEZ-CABRERO, Gregorio (2014) "La gran depresión y su impacto en las políticas sociales", *Revista Española del Tercer Sector*, 33: 17-46.

SANTALÓ, Adrià (2017) *El so del silenci. Els malestars d'una vellesa femenina i pobre*. Treball del Màster Internacional d'Antropologia Mèdica i Salut Global.

TERRADAS, Ignasi (1992). *Eliza Kendall. Reflexió sobre una antibiografia*. Bellaterra: Universitat Autònoma de Barcelona.

NOTES

1. El concepte d'economia moral va ser encunyat per l'historiador E.P. Thompson, en la seva monografia sobre la classe obrera anglesa i en l'anàlisi de les revoltes socials. Considera que la pagesia i el proletariat tenen un conjunt de normes, formes de solidaritat i perspectiva de justícia que conformen uns valors i pràctiques oposades a l'economia de mercat. Posteriorment, el concepte s'ha incorporat al conjunt de les ciències socials i s'ha aplicat per entendre la producció, circulació i apropiació de normes i obligacions, valors i afectes en relació a un problema específic que es dona en un determinat temps i espai i que inclou el sentiment de justícia o injustícia.

Dolors Comas d'Argemir, Universitat Rovira i Virgili / Fundació Nous Horitzons

Aquest text és fruit de la participació en la Jornada Internacional de lluita 10 anys de crisi, prenent el control de les finances!, organitzada per ATTAC i altres 50 entitats. Barcelona, 15/09/2018